

Днями виповнилося 70 років від дня народження Ераста Олексієвича Симоновича — одного з провідних фахівців у газулі ранньослов'янської археології. Е. О. Симонович не був штатним працівником нашого Інституту; протягом свого життя він жив у Ленінграді та Москві, але своєю діяльністю найтісніше був зв'язаний з Україною. Він виконував польові завдання Інституту археології АН УРСР, зокрема — в зоні новобудов, брав участь у всіх інститутських конференціях і сесіях, активно друкувався на Україні. Отож, маємо всі підстави вважати Е. О. Симоновича своїм співпрацівником, хоч документально це співробітництво не було оформлене.

Е. О. Симонович належав до першого повоєнного покоління радянських археологів, що увійшли в науку в тяжкі 40-і роки. Творча діяльність його почалася в Ленінграді, де він проходив аспірантуру під керівництвом відомого вченого М. О. Тиханової. Там же наприкінці 1949 р. захистив кандидатську дисертацію, а пізніше переїхав до Москви, де працював спочатку в музеї красних мистецтв ім. О. С. Пушкіна, а далі в Інституті археології АН СРСР.

Археологічним дебютом Е. О. Симоновича в 1946 р. була участь у розкопках знаменитого поселення Лука-Врублівецька у Наддністрянщині під керівництвом С. М. Бібікова.

Лука-Врублівецька широко відома як ранньотрипільська пам'ятка, де виявлені також шари пізнішого часу, зокрема черняхівської культури та епохи Київської Русі. Матеріали першої половини — середини I тис. н. е. стали об'єктом уваги молодого дослідника, а надалі — головною джерелознавчою підвалиною його майбутньої кандидатської дисертації.

Саме тоді визначилося коло наукових інтересів Е. О. Симоновича. Тут найбільш виразними є два напрямки: вивчення й інтерпретація черняхівської культури та історія релігійних уявлень стародавніх суспільств. Майже 40 років віддав Е. О. Симонович розробці цієї проблематики і продовжував працювати над нею до останнього свого дня. Проте ця вірність не була виявом творчої обмеженості. Навпаки, коло інтересів дослідника виходить далеко за межі власне черняхівської тематики — як в просторовому, так і в хронологічному відношенні.

Багато зроблено ним, наприклад, для вивчення скіфських старожитностей Північної Надчорноморщини та Криму. Результатом цього є серія публікацій і насамперед монографія, присвячена некрополю Неаполя Скіфського, видана інститутом в 1983 р., вже після смерті дослідника.

Значним внеском в науку було відкриття колочинської культури, що посіла істотне місце серед ранньослов'янських пам'яток другої половини I тис. н. е. Дискусія розгорілася довкола питання етнічної атрибуції нововиявленого культурного явища. Е. О. Симонович рішуче відстоював слов'янську приналежність Колочина, енергійно спростовуючи нападки скептиків (І. І. Ляпушкін, І. П. Русанова, Ж. Вижарова та ін.). Час підтвердив справедливість позиції Е. О. Симоновича; нині слов'янство колочинської культури не викликає сумнівів.

І все таки основна творча біографія Е. О. Симоновича пов'язана з розробкою черняхівської проблематики. До того, як він розпочав вивчати цю культуру, вона становила собою майже суцільну *terra incognita*. В 1946 р. археологи мали лише коротку публікацію В. В. Хвойки, присвячену могильникам в м. Черняхіві і (ще меншу) в с. Ромашках; розкопані в передвоєнний час, але не публіковані дані про некрополі в сс. Маслові й Привільному та ще ряд слабо вивчених, спорадично ви-

явлених і опублікованих об'єктів (сс. Гурбинці, Дідівщина, Микільське-на-Дніпрі тощо). Зарубіжні пам'ятки, досліджені І. Ковачем на території сучасної Румунії (Марошсентана та Марошвашаргель) та Т. Рейманом в південній Польщі (так званий Краківський округ) не одержали належної оцінки. Майже зовсім недослідженими залишалися поселення. Отож, наявні матеріали не давали дослідникові адекватного уявлення про культурний комплекс. Досить зауважити, наприклад, що блискучі матеріали Т. Реймана з Тропішова навіть не співставлялися з пам'ятками черняхівського типу через відсутність у польського автора належного уявлення про керамічний комплекс культури.

Сьогодні черняхівська культура — чи не найповніше досліджене археологічне явище в Східній Європі. Вона репрезентована трьома тисячами поселень і сотнями могильників. І в цьому — чимала заслуга Е. О. Симоновича, невтомного польового працівника, що відмінно володіє методикою археологічних досліджень.

Ось далеко не повний список поселень і могильників, досліджених ним особисто: Данилова Балка, Грушівка, Кут, Гаврилівка, Ломовате, Черняхів, Журівка, Кobleво, Вікторівка, Ранжеве та багато інших. Якщо до цього додати широкі розвідкові роботи, що увінчалися відкриттями і введенням в науку численних нових археологічних об'єктів, то стане явним величезний внесок Е. О. Симоновича в джерелознавчий тезаурус ранньослов'янської тематики. Саме йому належить остаточне обґрунтування тези щодо просування Черняхова до степової Надчорноморщини. Ним же встановлений північно-східний регіон культури в області Курського полісся. Лише ледь окреслена роботами Г. Є. Аліхової та Ю. А. Ліпкінга думка дістала належне обґрунтування завдяки ретельним дослідженням Е. О. Симоновича. Нині територія черняхівської культури постає перед нами в принципово новому світлі та масштабі.

Однак головні наукові здобутки Е. О. Симоновича не в результатах польової діяльності (хоча й вони виглядають досить солідно), а в історичній інтерпретації черняхівської культури та ряду синхронних археологічних виявів. Зупинимося коротко на деяких найважливіших аспектах, насамперед на питанні єдності і територіальної структури черняхівського культурного типу. Ця проблема стала особливо актуальною в середині 50-х років після виступу П. М. Третьякова на VII конференції ІА АН УРСР з тезою про багатоетнічний характер черняхівської культури.

Кандидатська дисертація Е. О. Симоновича була присвячена черняхівським матеріалам Поділля. Головним її змістом було виділення двох локальних виявів культури — Дністрянського та Південнобузького. Лише пунктирно намічена схема, через обмеженість фактичної бази (крім матеріалів з Луки-Врублівецької дисертант мав у своєму розпорядженні лише кілька речей з розкопок С. С. Гамченка в Лабушна — Посад та розвідкові дані з могильника у Вилах — Ярузьких) була істотно розроблена в наступні роки (й не тільки самим Е. О. Симоновичем). Отже, висунута в 1949 р. гіпотеза пізніше дістала своє підтвердження та обґрунтування.

Почавши з розчленування черняхівської культури на територіальні вияви, Е. О. Симонович в подальшому звернувся до з'ясування складної діалектики єдності та відмінностей, переконливо довів, що черняхівська культура на всій величезній території свого поширення становить собою єдине суспільне утворення. І цю тезу не може розхитати той незаперечний факт, що єдина по суті культура має певну структуру, в тому числі й просторову.

Фундаментальна праця на цю тему, опублікована 1959 р. (через десятиліття після захисту дисертації) повністю зберігає свою наукову актуальність і в наш час. З проблемою типологічної єдності Черняхова пов'язана і проблема його етнічної атрибуції. Дискусія з цього приводу, що виникла в другій половині 50-х років, досить заплутала проблему, але не вплинула на переконання дослідника. В трактуванні етногонічних питань Е. О. Симонович завжди уникав спрощеного підходу

в аналізі історичного процесу. В ті роки слов'янській концепції протиставлялась вже згадувана теза про поліетнічність черняхівської культури, згідно з якою носіями культури були різні народи — слов'яни, готи, сармати, фракійці і т. д. Спростовуючи цю теоретично неспроможну концепцію, яка не підтверджувалась фактичним матеріалом, Е. О. Симонович заперечував і протилежні їй спроби ствердити етнічну вичленованість і відмежованість черняхівської культури, що принципово протиставляли її всім іншим синхронним виявам.

Для Е. О. Симоновича культурно-історична складність Черняхова зводилась до двох надто важливих аспектів: а) складна генетична підоснова, неможливість вивести черняхівську культуру з якогось одного давнішого типу (скажімо, з пшеворської або зарубинецької культури); б) складність населення маргінальних районів, де черняхівські традиції органічно переплітаються з іншими традиціями, що мали відмінні історичні корені.

Наслідуючи принцип іти до постановки теоретичних питань *a posteriori* від джерелознавчої розробки фактичного матеріалу (а не навпаки), Е. О. Симонович і цю проблему вирішував на основі передусім польових досліджень. Його праці пов'язані з двома найважливішими маргінальними зонами, про які теж уже згадувалося: на північному сході — Курське лівобережжя і на півдні — степова Причорноморщина. В першому випадку йшлося про стикування черняхівської культури з близькими за характером пам'ятками типу Кантемирівки, що послужили однією з основ формування салтівської культури. В другому — про пізньоантичні пам'ятки типу городищ низового Дніпра, залишені нащадками скіфо-сарматських племен і знесені гунською навалою.

Важливим аспектом історичної інтерпретації черняхівської культури є уточнення хронології, і насамперед — її верхньої межі. Ця проблема не втратила своєї актуальності і сьогодні. Наприкінці 40-х років вона стояла дуже гостро. Е. О. Симонович, почавши з утвердження традиційного погляду, за яким верхній рубіж культури приходив десь на початку V ст., в ході дальших досліджень усвідомив необхідність перенести цей рубіж в бік омолодження культури. На кінець 50-х років в літературі з цього приводу визначилися дві протилежні точки зору. Частина дослідників, що намагалася приписати черняхівську культуру готам, твердила, що час її існування не виходить за рамки останньої чверті IV ст. Їх опоненти вважали, що культура продовжувала розвиватися й пізніше — в V, VI, на початку VII ст., а на думку деяких авторів — ще й у VIII ст.

Остаточо проблема не вирішена й посьогодні. Е. О. Симонович на підставі хронологічних спостережень над матеріалами черняхівського типу з могильників у Даниловій Балці та біля вівчарні радгоспу «Придніпровський» (с. Гаврилівка) прийшов до висновку щодо принципової хибності «ультракороткої» хронології і рішуче став на підтримку тези про більш пізні датування черняхівських матеріалів. Ретельно дотримуючись обережності у висновках (може, навіть, трохи гіпертрофовано), він вважав безсумнівним існування культури щонайменше протягом V ст. і схилився до поширення хронологічного діапазону на VI ст. Розкопки в с. Журавці та інших пунктах дали йому додаткові факти для обґрунтування цієї концепції.

Нині відносно пізні датування черняхівської культури доведено досить переконливо — V ст. в усякому разі не викликає сумніву. Це робить неспроможною інтерпретацію Черняхова як готської культури. Е. О. Симонович мав цілковиту рацію, визнаючи наявність в кращому випадку незначної інфільтрації готських елементів в черняхівському (слов'янському) середовищі.

Без перебільшення видатним слід вважати внесок Е. О. Симоновича у вивчення ідеологічних уявлень черняхівських (та й не лише черняхівських) племен. Тут ми торкаємося другого не менш важливого напрямку його творчих інтересів. Е. О. Симоновичу належить серія цікавих праць, присвячених культовим традиціям стародавніх народів

Східної Європи, як вони відбилися в пам'ятках матеріальної культури. Це дослідження вотивних предметів, проблеми первісної магії як фантастичного засобу активно впливати на хід земних справ і т. д.

Головним же досягненням Е. О. Симоновича в цій сфері було обґрунтування тези про поширення християнства в середовищі черняхівських племен. Ще в 1952 р., після розкопок у Данилові Балці, він висловив гіпотезу щодо імовірності проникнення нової віри в черняхівське суспільне середовище, розвинувши цю тезу в серії фундаментальних праць на базі нових матеріалів, що послідовно накопичувалися. В результаті цікава здогадка перетворилася на наукову гіпотезу, а далі стала фактом, заперечувати який навряд чи наважиться серйозний дослідник.

Основні здобутки Е. О. Симоновича у вивченні та інтерпретації черняхівської культури викладені ним в докторській дисертації, яку він успішно захистив у 1971 р. Ця монографія містить струнку концепцію, переконливо аргументовану фактичними матеріалами. З одного боку, вона підсумовує величезну працю і досягнення радянської археологічної науки, одного з найважливіших її розділів, а з другого — відкриває нову стадію в розробці цієї проблематики.

Такими ж етапами є й інші підсумкові праці, в створенні яких Е. О. Симоновичу належить вирішальна роль. Це — том «Зведення археологічних джерел СРСР», присвячений могильним старожитностям черняхівської культури (1982 р.) та черняхівський том 20-томної «Археології СРСР», підготовлений до друку, але й досі не виданий через кончину дослідника.

Не можна обійти увагою й велику організаторську роботу Е. О. Симоновича в стінах Інституту археології АН СРСР. Йдеться не лише про експедиційну діяльність. Він був ініціатором підготовки і видання збірників серії «Матеріали та дослідження з археології СРСР», присвячених черняхівській культурі (вийшло з друку три великі томи — №№ 82, 116 та 139) і слов'янським старожитностям другої половини I тис. н. е. (№ 108).

Е. О. Симонович був активним учасником черняхівських конференцій, що їх проводив ІА АН СРСР разом з ІА АН УРСР та іншими археологічними установами України, організатором Львівської сесії 1969 р., Кам'янець-Подільської 1971 р. та останньої для нього Севастопольської 1983 р. Передбачалося, що ці нерегулярно скликувані конференції надалі перетворяться в постійно діючий симпозиум із суворою періодичністю сесій.

Е. О. Симонович завжди відгукувався на всі помітні події, які стосувалися його наукових інтересів. Свідченням цього є серія рецензій, опублікованих ним в археологічних виданнях, для яких характерне поєднання глибокого і вимогливого аналізу з незмінною доброзичливістю.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ Е. О. СИМОНОВИЧА *

1. Про культуру полів поховань на Поділлі (у зв'язку з розкопками в с. Луці-Врублівецькій) // Археологія.— 1951.— Т. V.
2. Раннетрипольское поселение у с. Данилова Балка // КСИИМК.— 1951.— Вып. XXXIX.
3. Млинове спорудження перших століть н. е. на Південному Бузі // Археологія.— 1952.— Т. VI.
4. Погребения V—VI вв. н. э. у с. Данилова Балка // КСИИМК.— 1952.— Вып. X—XIII.
5. Раннеславянские поселения у сс. Грушевка и Кут // КСИА АН УССР.— 1953.— № 2.
6. Погребение киммерийского времени на Тилигульском лимане // КСИА АН УССР.— 1954.— № 3.
7. О древнем Одессе // ВДИ.— 1954.— № 4.
8. Памятники черняховской культуры на Нижнем Днепре // КСИА АН УССР.— 1955.— № 4.

* Складений О. М. Мельниковською, А. Е. Симонович.

9. О датировке поселения первых веков н. э. в Луке-Врублевской // КСИИМК.— 1955.— Вып. 57.
10. Обзор польской историко-археологической литературы // ВДИ.— 1955.— № 4.
11. Погребения X—XII вв. Каменского могильника; О некоторых типах поселений первых вв. н. э. в Северном Причерноморье // КСИИМК.— 1956.— Вып. 65.
12. Памятники черняховской культуры Степного Поднепровья // СА.— 1955.— № XXIV.
13. Глиняная тара для хранения запасов // СА.— 1956.— № XXVI.
14. Памятники черняхівської культури Нижнього Побужжя // Археологія.— 1957.— Т. X.
15. Лепная посуда памятников черняховской культуры Нижнего Днепра // КСИИМК.— 1957.— Вып. 68.
16. Стеклянная посуда середины I тыс. н. э. с Нижнего Днепра // КСИИМК.— 1957.— Вып. 69.
17. К вопросу о раннечерняховских поселениях культуры полей погребений // СА.— 1958.— № 1.
18. Две статуэтки коня из Побужья // КСИИМК.— 1958.— Вып. 72.
19. Об единстве и различиях памятников черняховской культуры // СА.— 1959.— № XXIX—XXX.
20. Раннечерняховское поселение у с. Ломоватого // КСИА АН УССР.— 1959.— № 8.
21. Раскопки городища Колочин-1 в Южной Белоруссии // КСИИМК.— 1959.— Вып. 77.
22. Спроба реконструкції млина перших століть н. е. // Нариси з історії техніки.— К., 1960.— Вып. 6.
23. Монеты из некрополя Неаполя Скифского (у співавторстві з К. В. Голенко) // СА.— 1960.— № 1.
24. Раскопки поселения Ломоватое-2 // КСИА АН УССР.— 1960.— № 79.
25. Памятники позднеримского времени в Поднепровье // КСИА АН СССР.— 1960.— № 81.
26. Раскопки могильника у овчарни совхоза Приднепровского на Нижнем Днестре; Памятники черняховской культуры в с. Кринички (по материалам С. Гамченко и раскопкам 1957—1958 гг.) // МИА.— 1960.— № 82.
27. Египетские вещи в могильнике Неаполя Скифского // СА.— 1961.— № 1.
28. Поселение эпохи Киевской Руси в с. Чаплин в Южной Белоруссии // СА.— 1961.— № 2.
29. К вопросу об этнической принадлежности нижнеднепровских памятников рубежа и начала н. э. // ЗОАО — Одесса, 1960.— Т. 1 (34).
30. К вопросу о скифской принадлежности черняховской культуры // СА.— 1962.— № 2.
31. Кочевническое погребение у с. Михайловки // КСИА АН СССР.— 1962.— № 87.
32. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху // СА.— 1963.— № 1.
33. Инкрустированные стеклом изделия из Черкасской области // КСИА АН СССР.— 1962.— № 90.
34. Фибула с Нижнего Днепра с надписью // КСИА АН СССР.— 1962.— № 89.
35. Городище Колочин-1 на Гомельщине // МИА.— 1963.— № 108.
36. Античный памятник на Тилигульском лимане // КС ОАМ.— Одесса, 1964.
37. Раскопки могил возле с. Кошары на Тилигульском лимане // МАСП.— Одесса, 1962.— № 4.
38. Фибулы Неаполя Скифского // СА.— 1963.— № 4.
39. Итоги новых работ на могильнике Неаполя Скифского в Крыму // КС ОГАМ.— Одесса, 1963.
40. Игрально-счетные жетоны на памятниках черняховской культуры // СА.— 1964.— № 3.
41. Орнаментация черняховской керамики // МИА.— 1964.— № 116.
42. Нижнеднепровское поселение черняховской культуры у с. Осокоровка (у співавторстві з В. Ф. Пешановым) // МИА.— 1964.— № 116.
43. Северная граница памятников черняховской культуры // МИА.— 1964.— № 116.
44. Стеклянные кубки из Журавки // КСИА АН СССР.— 1964.— Вып. 102.
45. Работы на черняховских памятниках в Приднепровье // КСИА АН СССР.— 1963.— Вып. 94.
46. К вопросу о проникновении населения черняховской культуры в Причерноморье // КС ОГАМ 1963.— Одесса, 1965.
47. Рідкісний келих // Наука і суспільство.— 1965.— № 8.
48. Черняховские памятники северо-западного Причерноморья // АО 1965.— М., 1966.
49. Погребение I—II вв. н. э. в с. Могильно в Подолии // КСИА АН СССР.— 1966.— Вып. 107.
50. Ингульский клад // СА.— 1966.— № 1.
51. Гончарная мастерская III—IV вв. н. э. в с. Журавке // КСИА АН СССР.— 1966.— Вып. 107.
52. О связях лесных и лесостепных раннесредневековых культур Поднепровья (по керамическим материалам) // СА.— 1966.— № 3.
53. Перший черняхівський могильник в Північному Причорномор'ї // Археологія.— 1966.— Т. XX.
54. К семидесятилетию В. П. Петрова (у співавторстві з Брайчевським М. Ю.) // СА.— 1966.— № 3.
55. Новые работы в с. Черняхове // МИА.— 1967.— № 139.

56. Пятая научная сессия по археологии в Одессе (15—18 апреля 1964) // СА.— 1965.— № 1.
57. Культура поздних скифов и черняховские памятники в Нижнем Поднепровье // Тезисы докладов и сообщений на конференции по вопросам скифо-сарматской археологии.— М., 1967.
58. Поселения культуры полей погребений в районе города Никополя // МИА.— 1967.— № 139.
59. Две геммы из Николаевского могильника на Нижнем Днепре // ВДИ.—1967.—№ 2.
60. Итоги исследований черняховских памятников в Северном Причерноморье // МИА.— 1967.— № 139.
61. Погребения I—III вв. н. э. Николаевского могильника на Нижнем Днепре // АО 1966.— М., 1967.
62. Новые находки эпохи бронзы на Тилигульском лимане // КСИА АН СССР.— 1967.— Вып. 112.
63. Седьмая археологическая сессия в Одессе (у співавторстві з Н. М. Андруніною) // СА.— 1967.— № 2.
64. Форостовичи — раннесредневековое селище в Подесени // АО 1967.— М., 1968.
65. Железные гребешки с поселений черняховской культуры // Славяне и Русь (К 60-летию Б. А. Рыбакова).— М., 1968.
66. Поселение Викторка II в устье Сосицко-Березанского Лимана (по материалам раскопок М. Ф. Болтенко) (у співавторстві з А. З. Яровим) // СА.— 1968.— № 2.
67. Рецензія на книгу: Брайчевський М. Ю. Біля джерел слов'янської державності (соціально-економічний розвиток черняхівських племен).— К., 1964 // СА.— 1968.— № 3.
68. Уникальная керамическая находка в районе г. Кодмы // АО 1968.— М., 1969.
69. Забытая коллекция В. В. Хвойки // СА.— 1969.— № 3.
70. Ольвийские монеты с Кошарского городища // ВДИ.— 1969.— № 2.
71. Раскопки Николаевского могильника на Нижнем Днепре // КСИА АН СССР.— 1970.— Вып. 119.
72. Поселения VI—VII вв. н. э. на Черниговщине // КСИА АН СССР.— 1969.— Вып. 120.
73. Порівняльне вивчення пам'яток черняхівської культури в районі м. Черкас // Археологія.— 1969.— Т. XXII.
74. Два ранньосередньовічних поселення на Чернігівщині // Слов'яно-руські старожитності.— К., 1969.
75. Два бронзових котла с Нижнего Поднепровья // МИА.— 1969.— № 169.
76. Рефераты в издании профессора Ирмшера. Див.: Bibliotheca classica Orientalis.— Berlin, 1969.— Ig. 14; Hf. 1 та ін.
77. Стекланный кубок с надписью из-под Одессы // ВДИ.— 1966.— № 1.
78. В. П. Петров (некролог) // СА.— 1970.— № 1.
79. Зарубинецкая и черняховская культуры в Поднепровье // МИА.— 1970.— № 176.
80. Культуры римского времени и славяне на территории Восточной Европы // Тезисы докладов советской делегации на II Международном конгрессе славянской археологии в Берлине.— М., 1970.
81. Страницы истории отечественных исследований памятников культуры полей погребений после Великого Октября // КСИА АН СССР.— 1970.— Вып. 121.
82. Рецензія на книгу: Рикман Э. А. Памятник эпохи Великого переселения народов (по раскопкам поселения и могильника черняховской культуры у села Будешты).— Кишинев, 1967 // СА.— 1970.— № 4.
83. Скифское изваяние из Каменки Бриславской // АО 1969.— М., 1970.
84. Раскопки черняховского могильника в с. Коблеве // АО 1969.— М., 1970.
85. Християнство і черняхівська культура // Матеріали III-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції.— Львів, 1970.
86. Культура полей погребений и готская проблема в первой половине I тысячелетия н. э. // СС.— Таллин, 1970.— Вып. XV.
87. Третья Подольская историко-краеведческая конференция // СА.— 1970.— № 2 (спільно з І. С. Винокуром).
88. Исследования черняховского поселения Воробьевка II // АО 1970.— М., 1971.
89. Культура поздних скифов и черняховские памятники в Нижнем Поднепровье // ПСА.— М., 1971.
90. Хірургія в черняхівську епоху // Середні віки на Україні.— К., 1971.— Вып. 1.
91. Находка позднеантичной амфоры из Курской области // СА.— 1971.— № 4.
92. Північне Причерномор'я і слов'яни-анти // Археологія.— 1971.— Вып. 2.
93. Могильник в с. Рыбаковке против о. Березань (у співавторстві з А. З. Яровим) // СА.— 1971.— № 1.
94. Племена Поднепровья в первой половине I тысячелетия нашей эры: Автореф. дис. ... докт. истор. наук.— М., 1971.
95. Деякі типи ранньосередньовічної кераміки // Археологія.— 1972.— Вып. 7.
96. Раскопки черняховских памятников Правобережного Сейма // АО 1971.— М., 1972.
97. Рецензія на книгу: Бондар М. М. Минуле Канева та його околиць.— К., 1971 // УІЖ.— 1972.— № 7.
98. Рецензія на книгу: Kunisz A. Chronologia napływu pieniądzy rzymskiego na ziemię Małopolski Polskie tomarzystwo archeologiczne.— Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969 // СА.— 1972.— N 1.
99. Рецензія на книгу: Geburtsstunde der Slaven. Die Tschernjachow Kultur. // Exact.— Stuttgart, 1974.— № 1.

100. Этно-культурные особенности черняховских племен Поднепровья // Тези доповідей XV наукової конференції АН УРСР.— Одеса, 1972.
101. Могильник поблизу «Городка Миколаївка» на Нижньому Дніпрі // АДУ.— 1972.— Вип. IV.
102. Опыт сопоставлений керамики Белоруссии и балтийских племен в I тысячелетии н. э. // Беларускія старажытнасці.— Мінск, 1972.
103. Древности Скандинавии и Прибалтики на территории культуры полей погребений // КСИА АН СССР.— 1973.— Вып. 133.
104. Черняхівські племена Подніпров'я (культура та етнос) // Археологія.— 1973.— Вип. 10.
105. Скифский могильник у с. Михайловка на Нижнем Днепре (разом з Є. Ф. Лагодзьською) // СД.— К., 1973.
106. Разведки и раскопки памятников I тыс. н. э. в Курской обл. // АО 1972.— М., 1973.
107. Работы Николаевского отряда в Херсонской и Одесской обл. // АО 1972.— М., 1973.
108. Культуры римского времени и славяне // Berichte über den II Internationalen Kongress für slawische Archeologie.— Berlin, 1973.— Bd. II.
109. Новые открытия в селищах Авдеево и Воробьевка-2 возле г. Курска // Ранне-средневековые восточнославянские древности.— Л., 1974.
110. Погребения эпохи бронзы на черняховских могильниках // КСИА АН СССР.— 1975.— Вып. 142.
111. Поселение Воробьевка-2 в Курской области // КСИА АН СССР.— 1974.— Вип. 140.
112. Разведки в Херсонской и Одесской областях // АО 1973.— М., 1974.
113. Рецензия-интервью на книгу Р. Хахмана // Exact.— Stuttgart, 1975, № 1.
114. Про кераміку черняхівського типу в Криму // Археологія.— 1975.— Вип. 18.
115. Розкопки в с. Комарівці на Посеймі (разом з О. М. Мельниковською) // Археологія.— 1975.— Вип. 15.
116. Три сезона работ в Курской области (памятники I тысячелетия н. э.) // НОСА (тезисы докладов на конференции).— К., 1975.— Ч. III.
117. Работы Черняховской экспедиции // АО 1974.— М., 1975.
118. Региональные особенности южных черняховских памятников // Тезисы докладов советской делегации на III Международном конгрессе славянской археологии.— М., 1975.
119. Черняховские могильники на востоке и западе Одесской области // 150 лет ОАМ АН УССР (Тезисы докладов).— К., 1975.
120. Рецензія на книгу: Винокур І. С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II—V ст. н. е.— К., 1972 // СА.— 1975.— № 4.
121. Черняховские материалы из с. Ново-Александровки на Нижнем Днепре // СА.— 1975.— № 1.
122. Об одной категории находок на памятниках черняховской культуры // СА.— 1975.— № 3.
123. Подражания амулетам из египетского фаянса в Нижнем Поднепровье // КСИА АН СССР.— 1976.— Вып. 145.
124. Культурные представления населения Южной Скандинавии позднеантичного времени по материалам могильника Симрис в Южной Норвегии // СС.— Таллин, 1976.— XXI.
125. Черняховская экспедиция 1975 года // АО 1975.— М., 1976.
126. «Готицизм» в археологии // Седьмая Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка Скандинавских стран и Финляндии (Тезисы докладов).— М.— Л., 1976.— Ч. 1.
127. Исследование позднескифских и черняховских памятников на Нижнем Днепре // АИУ 1976—1977 (Тезисы докладов XVII конференции ИА АН УССР).— Ужгород, 1976.
128. Стеклянная посуда из Поднепровско-Причерноморских памятников черняховской культуры // СА.— 1977.— № 1.
129. Исследования в Поднепровье // АО 1976.— М., 1977.
130. О культурных представлениях населения юго-западных областей СССР в позднеантичный период // СА.— 1978.— № 2.
131. Культура карпатских курганов и ее роль в этногенезе славян // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII Международный съезд славистов. Загреб—Люблина, 1978. Доклад советской делегации.— М., 1978.
132. Некоторые наблюдения над датировкой черняховских памятников // Древняя Русь и славяне.— М., 1978.
133. Посуда зарубинецкого типа из Николаевского могильника на Нижнем Днепре // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы.— М., 1978.
134. Славяне (древние) // Энциклопедия искусства стран и народов.— М., 1978 (консультант Б. А. Рыбаков).
135. Поселение черняховской культуры у с. Снагость в Посеймье (разом з К. Ф. Соколом) // АО 1977.— М., 1978.
136. Черняховская экспедиция на Украине // АО 1977.— М., 1978.
137. Ромашковский могильник // СА.— 1979.— № 3.
138. Коблевский и Ранжевский могильники около г. Одессы // Могильники черняховской культуры.— М., 1979.
139. Памятники позднеантичного времени возле г. Тиры // КСИА АН СССР.— 1979.— Вып. 159.

140. Курская новостроечная експедиция // АО 1978.— М., 1979.
141. Работы в с. Данилова Балка // АО 1978.— М., 1979.
142. Черняховское селище Бургунка на Нижнем Днепре // КСИА АН СССР.— 1980.— Вып. 162.
143. Курская новостроечная експедиция // АО 1979.— М., 1980.
144. «Князівські» поховання черняхівської культури // Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції.— Кам'янець-Подільський, 1980.
145. Северная периферия черняховской культуры и славян // Тезисы докладов советской делегации на IV Международном конгрессе славянских археологов.— София, сентябрь 1980 г.— М., 1980.
146. Черняхівські горщики Подніпров'я // Археологія.— 1981.— Вып. 36.
147. Две античные терракотовые статуэтки с Нижнего Днепра // ВДИ.— 1981.— № 1.
148. Находки античного времени из с. Беленкого Белгород-Днестровского района // КСИА АН СССР.— 1981.— Вып. 168.
149. «Континуация» в развитии черняховских племен левобережного Днепра (по материалам лепной керамики Подесеня—Посеймья) // Позднейшие судьбы черняховской культуры (Тезисы докладов).— Каменец-Подольск, 1981.
150. З приводу черняхівських трупоспалень з розсіяними кісточками // Археологія.— 1982.— Вып. 41.
151. Население столицы позднескифского царства (по материалам Восточного могильника Неаполя Скифского).— К., 1983.— 474 с.
152. Погребальные обряды племен черняховской культуры (разом з Н. М. Кравченко).— М., 1983.— 150 с.
153. Работы черняховской экспедиции в Причерноморье // АО 1981.— М., 1983.
154. Сюжетные изображения на черняховской керамике // СА.— 1983.— № 4.
155. Черняховская керамика Поднепровья // Археологія.— 1983.— Вып. 43.
156. Черняховская культура и памятники киевского и колочинского типов // СА.— 1983.— № 1.
157. Северо-восточное пограничье памятников черняховской культуры // Археологія.— 1983.— Вып. 44.
158. Симпозиум «Позднейшие судьбы черняховской культуры» (г. Каменец-Подольский Хмельницкой области, сентябрь 1981 г.) (спільно з І. С. Винокуром) // СА.— 1983.— № 3.
159. Развитие культуры черняховских племен левобережья Днепра по материалам лепной керамики // КСИА АН СССР.— 1984.— Вып. 178.
160. Работы Черняховской экспедиции // АО 1983.— М., 1985.
161. Роботи черняхівської експедиції 1981—1983 рр. (у співавторстві з Мельниковською О. М. і Тихомировим Н. О.) // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції.— Кам'янець-Подільський, 1985.— С. 47—48.
162. Симонович Е. О., Буданова В. П. Гепиды и готская проблема // Тези VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції.— Кам'янець-Подільський, 1985.— С. 37—38.
163. Раннеславянское поселение Тазово под Курском // СА.— 1986.— № 4.
164. Гепиды и готская проблема (тезисы доклада) // Zachodnia Strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej.— Lublin, 1986.
165. Раннетрипольское поселение в с. Данилова Балка на Кировоградщине // Археологія.— 1987.— Вып. 60.
166. Раннесредневековые памятники БССР (типа Колочин) в связи с новыми раскопками в Курской области // Этногенез Белоруссов. Тез. докл. на научн. конф. по пробл. «Этногенез Белоруссов» 3—6 декабря 1973.— Минск, 1973.
167. Раннесредневековая культура лесной полосы Поднепровья (типа Колочин—Акатово) и ее место в славянском этногенезе // Slavia Antiqua.— 1975.— Т. XXII.
168. Инфильтрация латенской культуры на Нижний Днепр и в Крым и особенности подобных проникновений в близкие эпохи // Przemiany ludnościowy i kulturowy I t. w. e. na ziemiach między Odroy i Dnieprem.— Ossolineum, 1982.
169. Передмова до зб.: «Древности эпохи сложения восточного славянства» // МИА.— 1964.— № 116.
170. Передмова до зб.: «История и археология юго-западных областей СССР» // МИА.— 1967.— № 139.

У друці:

171. Кам'яна баба з с. Калинівка у Причерномор'ї // Археологія.
172. Про соціальну структуру черняхівського суспільства за матеріалами поховального обряду // Археологія.
173. Черняховская культура // Археологія СССР.— М., 1990.

Одержано 22.03.89.